

יחי המלך

קונטרס שבועי בענייני גאולה ומשיח

משיחות כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א מליובאוויטש

גליון א' קעז

ערב שבת קודש פ' מקץ - "שבת חנוכה"
ה'תשע"ז

יוצא לאור על-ידי

תלמידי ה'קבוצה', 'חיילי בית דוד' - בית משיח 770

במסגרת אגודת חסידי חב"ד באה"ק, תחת נשיאות כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א

שישים ושש שנה לנשיאות כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א וק"י"ד שנה להולדתו

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד

מוקדש

לכ"ק אדמו"ר שליט"א

מלך המשיח

מהרה יגלה אכ"י"ר

לעילוי נשמת

ר' משה פולט בן ר' בכור ע"ה מלקוב

נפטר ב' טבת ה'תשס"ו

ת. נ. צ. ב. ה.

*

נדפס ע"י חתנו ובתו

הו"ח ר' משה וזוגתו מרת רחל

ומשפחתם שיחיו אנטיאן

* * *

לעילוי נשמת

מרת טשארנא גיטל בת ר' יעקב ע"ה סטראל

נפטרה בליל ה' טבת ה'תשס"ו

ת. נ. צ. ב. ה.

*

נדפס ע"י בנה

הו"ח ר' שמואל וזוגתו מרת מלכה שיינדל

ומשפחתם שיחיו סטראל

נדפס לעילוי נשמת

ר' אפרים יונה ב"ר אורי אהרן יואל ז"ל זיסק

ולע"נ מרת ח' רחל בת ר' פנחס זליב ז"ל

ולע"נ ר' מאיר ב"ר צבי הירש ע"ה ולע"נ ר' פנחס זליב ב"ר יצחק ע"ה

ו"הקיצו ורננו שוכני עפר" והם בתוכם, ולזכות כל משפחותיהם שיחיו - לשפע ברכות עד בלי די

ב"ה

דבר מלכות

3

לחנך את הילד לא להבהל מהסתר העולם / משיחת שי"פ וירא התשליו

זמן הגאולה

8

מוענים שמחייאת כף זז עבודה לנשים ולילדים... / הזמן הנוכחי באור הגאולה

ניצוצות של משיח

11

"יצורים פראיים" המאמינים שמחר יכול לבוא משיח... / קטעים קצרים ופתגמים בעניני גאולה

המעשה הוא העיקר

13

להוסיף בענינים המביאים את הגאולה / הוראות למעשה בפועל

כתב יד קודש

14

השלימות ד"מ כסלו בחנוכה / צילום מהגהת כ"ק אדי"ש מה"מ על שיחת כ"ח כסלו התשמ"ו

בס"ד. שיחת שנת יום די כ"ח כסלו, אור לה' רחנוכה ה'תשמ"ו.
 לחברי הכולל "תפארת זקנים" - לנו יצחק - וחכמות נשים שיחיו
 ולילדים ולילדות - "צבאות השם" - שיחיו
 -לאחר תפלת מנחה, והרלקת גר ה' רחנוכה -
 א. אמרו את י"ב הפסוקים ומאמרי חז"ל, ואח"כ ניגנו "ויו וואנט משיח

ואירגון של "צבאות השם" לילדים וילדות.

(1) קדושים יט, לב. (2) איוב לב, ז. (3) כהבא לקמן - ראה לקו"ש כ"ף
 מנ"א חשד"מ ס"ג. (4) שבת כא, ב. רמב"ם הלי חנוכה רפ"ד. טושי"ע הלי
 חנוכה סתרע"א ס"ב. (5) לשון הכתוב משלי ו, כג. וראה פרש"י שבת כג, ב
 (ד"ה בניס): גר מצוה דשבת וחנוכה כ"ו. וראה תר"א מקץ לב, ב.
 ובכ"מ. (6) איוב יא, ט. (7) קדושים שם, יח. (8) תוי"כ ופרש"י
 עה"ט. (9) ב"ב הפסוקים ומאמרי חז"ל. (10) אבות ח"ג מ"ז. (11) י"ח

אדמו"ר הזקן (ממאסרו הראשון) ביי"ט כסלו, כ"דוע⁴³ ששלימותה של הגאולה
 דיי"ט כסלו היתה בימי חנוכה, ומודגש ביותר בגאולה ממאסרו השני - שיצא
 לחפשא (בג' שלישי⁴⁰ או) בג' חמישי רחנוכה⁴¹.
 ובהקדמה - שגם אצל אדמו"ר הזקן מודגש החיבור דוקנים עם ילדים,
 שכן, בין ה"זכיות" המיוחדות של אדמו"ר הזקן (כפי שנימנו ע"י זקני
 החסידים⁴²) - ישנם ענינים שבהם מודגשת השייכות "לקטן ולגדול":
 א) "נוסח התפלה" - סידור - השוה לכל נפש, "לקטן ולגדול".
 ומודגש מיד בהתחלת הסידור - "מודה אני", שכן, כאור"א מישראל, קטן
 וגדול בשוה, מתחיל את היום ("כשניעור משנתו", בהיותו במצב של תכלית
 הקטנות בעבודת ה') באמירת "מודה אני לפניך כו' שהחזרת בי נשמת", אשר,
 נשמה זו היא הבעה"ב על כל מציאותו של האדם, הקטן שבקטנים עד לגדול
 שבגדולים.
 ב) "פרסום והפצת חזרת החסידות" [כ"דוע⁴³ שיעקר הענין ד"יפוצו
 מעינותיך חרצה" התחיל אחרי הגאולה דיי"ט כסלו, ששלימותה, וכן המשכה
 בגאולה מהמאסר השני - בימי חנוכה (ובמיוחד גר ה' רחנוכה), שנקבע על נס
 השמן⁴⁴, הקשור עם בנימיות התורה⁴⁵] - שבענין זה מודגשים ב' הקצוות
 גדול וקטן: "מעטותיך" - ענינים הכי נעלים ועמוקים בחכמת התורה,

מוקדש

לזכות האשה רייזל פרומא בת חי' רחל שתחי'
 ולזכות הרה"ת יוסף יצחק בן רייזל פרומא וזוגתו חיה מושקא בת מרים שיחיו
 ובנותיהם רחל בת חיה מושקא ולאה שרה בת חיה מושקא שיחיו
 ולזכות הנא לאה בת חי' רחל, עדינה בת חי' רחל, מרים בת חי' רחל, וצבי בן חי' רחל שיחיו

השלימות די"ט כסלו בחנוכה

לפנינו ג' צילומים (מוקטנים) מהגהת כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א על שיחת* יום ד' פ' מקץ כ"ח כסלו, אור לה' דחנוכה ה'תשמ"ו.
 לחברי הכולל "תפארת זקנים, לוי יצחק" ו"חכמות נשים" – שיחיו ולילדים ולילדות – "צבאות-השם" – שיחיו –
 – **בביהכנ"ס**, לאחר תפלת מנחה, והדלקת נר ה' דחנוכה –

(* **תרגום מאידית.**

בשני הצילומים הראשונים ניתן לראות עד כמה מקפיד הרבי לציין במדויק את הזמן, המקום והאופן שבו נאמרה והוגהה השיחה (וראה גם מענין זה ב"יחי המלך" גליון קח ע' 18)

[לתועלת הלומדים הדגשנו בכותרת המשנה את המילים שהוסיף הרבי]

(השיחה נדפסה בהתוועדויות תשמ"ו ח"ב ע' 124; 129-130)

פענוח הכתי"ק (בא בהדגשה):

ישנו ענין נוסף בימי חנוכה – הקשר והשייכות עם חג הגאולה של אדמו"ר הזקן (ממאסרו הראשון) בי"ט כסלו, כידוע ששלימותה של הגאולה די"ט כסלו היתה בימי חנוכה, ומודגש **הקשר** ביותר בגאולה ממאסרו השני – שיצא **לחירות** (בנר שלישי או) בנר חמישי דחנוכה.

ובהקדמה – שגם ב**פעולות** אדמו"ר הזקן מודגש החיבור דזקנים עם ילדים, שכן, בין ה"זכיות" המיוחדות של אדמו"ר הזקן (כפי שנימנו ע"י זקני החסידים) – ישנם ענינים שבהם מודגשת השייכות "לקטן ולגדול":

א) "נוסח התפלה" – סידור – השוה לכל נפש, "לקטן ולגדול". ומודגש מיד בהתחלת הסידור – "מודה אני", שכן, כאו"א מישראל, קטן וגדול בשוה, מתחיל את היום ("כשניעור משנתו", בהיותו במצב של תכלית הקטנות בעבודת ה') באמירת "מודה אני לפניך כו' שהחזרת בי נשמת", אשר, נשמה זו היא הבעה"ב על כל מציאותו של האדם (**מראשו ועד עקבו**), ו**מהקטן** שבקטנים עד לגדול שבגדולים.

מוקדש לעילוי נשמת

הרה"ח ר' **משה נחום** בהרה"ח ר' **מרדכי מענדל** ע"ה קדנר

נפטר כ"ב ניסן - אחרון של פסת, היתשע"א

יה"ר שתכף ומיד יקויים היעוד "הקיצו ורננו שוכני עפר" והוא בתוכם, בגאולה האמיתית והשלימה

לחנך את הילד לא להבהל מהסתר העולם

הרבי נ"ע נכנס אל סבו כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" כדי לקבל ממנו ברכה לרגל יום הולדתו, והוא פרץ בככי באומרו: מדוע נגלה הקב"ה לאברהם אבינו ואילו אלינו (אליו) אין הוא מתגלה? ● לאחר התרחשות המאורע, ובמיוחד לאחר פרסומו על-ידי כ"ק מו"ח אדמו"ר והדפסתו, נתגלה ונפתח צינור חדש, ודרך חדשה בחינוך ● כאשר נולד ילד יהודי - יש כבר בכוחו להכריע את כל העולם ולהביא את הגאולה! ● תרגום חפשי משיחת ש"פ וירא, כ"ף מ"ח, ה'תשל"ו*

הקב"ה לאברהם אבינו ואילו אלינו (אליו) אין הוא מתגלה?

ענה לו ה"צמח צדק": כאשר יהודי צדיק³ מחליט בגיל 99 שנים שהוא צריך למול את עצמו, הוא ראוי להתגלות הקב"ה אליו.

ב. כבר דובר מספר פעמים⁴ על ההוראות שניתן ללמוד מסיפור זה לעבודת ה', כבכל סיפורי רבותינו אשר נודעו לנו, ובמיוחד אלה שהתפרסמו, המכילים הוראות לכל אחד ואחד. ועתה נתעכב על נקודה נוספת בסיפור.

כ"ק מו"ח אדמו"ר דייק כאשר סיפר את הסיפור, וציין, שבעל יום-ההולדת ה' אז ילד בן **ארבע** או **חמש** שנים. וכיוון שכל דיבור של נשיא בישראל הוא מחושב ומדויק לחלוטין⁵, ובמיוחד דיבור שהוא אומר ברבים ומצווה

א. כ"ק מו"ח אדמו"ר סיפר בקשר לכ"ק מר-חשון, יום הולדתו של כ"ק אדמו"ר נ"ע², סיפור שארע לבעל יום ההולדת כאשר ה' ילד בן ארבע או חמש שנים, בשבת פרשת וירא: הרבי נ"ע נכנס אל סבו כ"ק אדמו"ר ה"צמח צדק" כדי לקבל ממנו ברכה לרגל יום הולדתו, והוא פרץ בככי באומרו: מדוע נגלה

(* סעיפים א-ה נעתיקו מסעיפים א-ב, ז-ט, מלקוטי שיחות חט"ו פ' וירא – כ"ף מר-חשון, מתורגם ללה"ק (ע"י מכון לוי יצחק). סעיפים ו-ט הם תרגום חפשי מהמשך השיחה שנדפסה בשיחות קודש תשל"ו ח"א ע' 184 ואילך (בלתי מוגה), שתורגמה כעת על-ידינו. השיחה מובאת בזה בשייכות לימי החנוכה (לשון חינוך).

(1) ש"פ וירא, כ"ף מר-חשון, תרצ"ג. נדפס בהיום יום ע' קג (בקיצור). לקו"ש ח"א [בלה"ק] ע' 12. ח"ה כ' מרחשון. שם ע' 321.

(2) שנת כתר"א. תולדותיו בפרטיות – ראה "חנוך לנער". ס' התולדות אדמו"ר מהורש"ב (קה"ת תשל"ב). וראה לקו"ש [בלה"ק] חט"ו ע' 148 הערה הראשונה.

(3) ראה לקו"ש הנ"ל – ב' הנוסחאות שבזה (נת' בלקו"ש ח"ה שם).

(4) לקו"ש הנ"ל. ועוד.

(5) להעיר מפי"ה מ'הרמב"ם אבות פ"א מ"ז.

להדפיסו, יש לומר, שגם פרט זה בסיפור לא בא רק כדי להראות את גדלותו של הרבי נ"ע, [שאפילו בקטנותו מיצר ה' על שאין הקב"ה מתגלה אליו, עד כדי-כך שבכה],

אלא שיש כאן הוראה לעבודת ה' של כל אחד ואחד.

ומכאן מובן, שלמרות שבסיפור זה ישנן הוראות לכל אחד ואחד, בכל-זאת יש כאן הוראה עיקרית גם לאלה שהם בגיל ארבע או חמש שנים,

ולא רק לגדול בשנים שהוא **במצבו הרוחני** כקטן בן ארבע או חמש⁶, שלא הגיע לשלמות החינוך⁷, כלומר, שאדם שהוא חסר דעת כל-כך שלא די שאין הוא מבין מעצמו, אלא הוא גם איננו מסוגל להיות מושפע מזולתו, שגם הוא יכול לדרוש בתוקף (בבכי, המוכיח, על איכפתיות בעלת עוצמה גדולה שהיא מעל ומעבר לגבולות אפשרויותיו הרגילות) שהקב"ה יתגלה אליו, כשם שנגלה לאברהם אבינו⁸

[הסיבה לכך שדרישה זו אפשרית היא מפני שאברהם אבינו הוא אחד משלושת **האבות** של כל אחד ואחד מבני ישראל בכל הדורות, ולכן קיימים אצל כל יהודי **בירושה** הענינים שהיו אצל האבות⁹],

אלא בעיקר לקטן, בן ארבע או בן חמש

(6) ראה בכ"ז בארוכה לקו"ש [בלה"ק] ח"א (ע' 22).

(7) ראה בפנים השיחה לקו"ש [בלה"ק] ע' 150 ובהערה 16, 17.

(8) ראה לקו"ש [בלה"ק] שם (ע' 22 ואילך).

(9) תו"א ר"פ וארא. וראה לקו"ש חט"ז ע' 3-52 – בביאור פרש"י (ר"פ וארא) "וארא אל האבות" – שיש יתרון בענין ד"וארא אל האבות" (שזה כולל ה"וירא אליו ה") לגבי בחי' הפרטיות של האבות (אברהם – חסד, וכו') – כי כל הענין ד"וארא" זה הוא רק להיות "אל האבות", ולכן ישנו ענין זה אצל כאו"א מישראל (הבנים, היורשים) **באותה הדרגה** כמו"ש אצל האבות (המוריש) [משא"כ בזה שמורשים האבות לכאו"א מבני" מבחי הפרטיות, יש חילוק בין האבות והבנים], ע"ש.

(10) בפיה"מ שלו סנהדרין ר"פ חלק. וראה ה'

שנים **כפשוטו**, שגם אותו ניתן לחנך באופן כזה, שהוא ידרוש בכל תוקף, ועד כדי בכי, שהקב"ה יתגלה אליו כפי שהתגלה לאברהם אבינו.

ג. [.] יוצא אפוא, שבפרסמו את הסיפור, רצה הרבי ללמד הוראה מסויימת לחינוך ילד קטן **כפשוטו**. ומכך מובן שבסיפור זה יש **חידוש מיוחד וחשוב** לגבי אופן חינוך הילדים, ולא הוראה סתמית בעבודת ה', כפי שיפורט בהמשך הדברים.

ידועים דברי הרמב"ם¹⁰, המרחיב את הדיבור לגבי דרך הלימוד עם ילד קטן, ואומר, שיש להמריצו "בדברים שהם אהובים אצלו לקטנות שניו . . קרא ואתן לך אגוזים...". כי בגלל "מיעוט שניו וחולשת שכלו אינו מבין מעלת אותו הטוב".

והנה כאן דורשים מילד קטן שיצטער עד כדי בכי על אי התגלות הקב"ה אליו, ולא על טוב גשמי. כלומר, יש לחנך את הילד כך שאלקות תהא חלק משמעותי מחייו¹¹ – "דברים שהם אהובים אצלו", עד אשר אי התגלות הקב"ה אליו באופן שהוא התגלה לאברהם אבינו תגע מאד לנפשו.

ולוא התרחש מאורע זה אצל הרבי נ"ע, אי אפשר לדעת אם ניתן להביא ילד יהודי לידי רגש כזה, כי מטבעו הוא נמשך, כדברי הרמב"ם לעיל, לדברים גשמיים, ויש לחנכו בעזרת הענינים הללו, **שהם** אהובים אצלו¹².

אבל לאחר התרחשות המאורע, ובמיוחד לאחר פרסומו על-ידי כ"ק מו"ח אדמו"ר והדפסתו, הרי **ברור**, שבכך נתגלה ונפתח צינור חדש¹², ודרך חדשה בחינוך, כדי **שבזמננו**¹³ ניתן יהי' על-ידי חינוך מתאים

תשובה פ"ה ה"ה.

(11) להעיר גם מלקו"ש [בלה"ק] ח"ז ע' 134.

(12) כידוע בענין "פתח ר"ש" וכו"ב (סה"מ תרע"ח ע' רפג. ועוד).

(13) ע"ד שמצינו בכמה ענינים – גם להלכה (רמ"א

להוסיף בענינים המביאים את הגאולה

מההוראות מהאמור לעיל בנוגע למעשה בפועל:

כיון שנוסף לכך שדורנו זה הוא דור האחרון של הגלות, סוף הגלות, ודור הראשון של הגאולה, התחלת הגאולה, נמצאים אנו בימי סגולה השייכים לגאולה,

– הן מצד פרשת השבוע, פרשת "מקץ", "קץ הימים" ו"קץ הימין" (כנ"ל*), והן מצד ימי חנוכה שנקבעו על נס השמן, שהו"ע "בשמן קדשי משחתיו" (כנ"ל**), ובפרט בשבת חנוכה (ששבת¹ קשור עם גאולה?) . . .

יש להוסיף מיום ליום (כהוראת ימי חנוכה³ ש"מכאן ואילך מוסיף והולך⁴) בהענינים המביאים את הגאולה בפועל ובגלוי.

ומהם: חיזוק האמונה התשוקה והצפי' לביאת המשיח, עד כדי כך, שרגש אצלו שכל זמן שמשיח צדקנו עדיין לא בא בפועל ובגלוי, ימיו חסרים, כדברי יעקב⁵ שאפילו מאה ושלושים שנה הם "מעט", כיון שעדיין לא באה הגאולה בפועל (כנ"ל***).

ועוד ועיקר: להוסיף בלימוד והפצת פנימיות התורה (ותורה בכלל – ענינו של יעקב), שמן (רזין דרזין) שבתורה, באופן שמאיר "על פתח ביתו מבחוץ", "יפוצו מענותיך חוצה", "עד דכליא רגלא דתרמודאי".

וכפשוט – ההוספה במצע חנוכה כפשוטו, כולל גם עריכת התוועדויות של שמחה, כדעת הרמב"ם שימי חנוכה הם "ימי שמחה והלל⁶", והוספה בקיום המנהג דנתינת מעות חנוכה⁷ וכו"ב.

(משיחת ש"פ מקץ, שבת (ו') חנוכה, אדר"ח טבת ה'תשנ"ב – מוגה)

(1) ובפרט לאחר חצות, זמן דסעודה שלישית, ששייכת במיוחד ליעקב (זח"ב פח, ב), השלישי שבאבות, שקשור עם הגאולה השלישית וביהמ"ק השלישי (כנ"ל ס"י [סה"ש תשנ"ב ח"א ע' 202 ואילך]).

(2) כמודגש בשירו של יום – "מזמור שיר ליום השבת", "מזמור שיר לעתיד לבוא ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים" (תמיד בסופה).

(3) ובאופן של פעולה נמשכת גם לאחר ימי חנוכה – שהרי "מעלין בקודש (ועאכו"כ ש) אין מורידין" (שבת כא, ב).

(4) שבת כא, ב.
(5) שבשמו דוקא (ולא ע"ש אברהם ויצחק) נקרא כאו"א מישראל.
(6) כנ"ל הערה 5 [סה"ש שם ע' 194].

(7) ביום ראשון, ז' דחנוכה, בסמיכות לתפלת מנחה והדלקת נר ח' דחנוכה (החל מלפני מנחה, ובעיקר לאחר מנחה) – נתן כ"ק אדמו"ר שליט"א לכאו"א מהאנשים והנשים והטף שיחיו, מטבע של דולר (דמי חנוכה) ושטר של דולר (לצדקה). ולמחרתו ("זאת חנוכה", לאחר מנחה ומעריב) נתן עוה"פ כנ"ל לכל הנאספים שיחיו. (המו"ל).

(**) ס"ט בהשיחה – סה"ש תשנ"ב ח"א ע' 202.

(***) ס"ט בהשיחה – שם ע' 204.

(***) ס"ח בהשיחה – שם ע' 201.

ומיד בהמשך לבקשה זו, המשכנו באמירת "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים" – שב"עינינו" נראה, ובאופן בריא, שלם וחי ("געזונטערהייט און גאנצערהייט און לעבעדיקערהייט") – "בשובך לציון ברחמים", ובאופן של ראי' בתכלית השלימות – שאפילו אלה הזקוקים למשקפיים לעת-עתה, הקב"ה משחררם גם מהגבלה זו, ולפתע מקבלים הם עינים בריאות, ועד לתכלית השלימות, כך שאין שום צורך אפילו לזכוכית-מגדלת כדי לקרוא כתב קטן, ועאכ"כ שאינו זקוק לזה כדי לקרוא כתב גדול, כתב רגיל. (משיחת יום ב' דחנוכה - ל"תפארת זקנים" ו"חכמות נשים" ה'תשנ"ב - בלתי מוגה)

איני זו מכאן עד ש"דאלאי גלות!"

ולהעיר מסיפור חז"ל אודות חוני המעגל שישן שבעים שנה – שהובא כדוגמא למ"ש על שבעים שנות גלות בבל "היינו כחולמים" – נרדם למשך כל הגלות ("פארשלאפן דעם גאנצן גלות"). ודוגמתו בכאו"א מישראל – שהגלות נחשבת אצלו כחלום בעת השינה, עי"ז שמתנהג כמו "חוני המעגל", ש"עג עוגה ועמד בתוכה" ואמר "איני זו מכאן כו" עד שתתמלא בקשתו – "דאלאי גלות!"

(משיחת ש"פ מקץ, שבת חנוכה ה'תנש"א - בלתי מוגה)

מוקדש לעילוי נשמת

ר' יהודה ב"ר צבי הירש ע"ה סטראל - נפטר ביום כ"ז אלול

ולע"נ זוגתו טשרנא גיטל בת ר' יעקב ע"ה - נפטרה ביום ה' טבת

יה"ר שתיכף ומיד יקויים היעוד "הקיצו ורננו שוכני עפר" והם בתוכם, בגאולה האמיתית והשלימה

נרבת בנם - יבלחט"א - הרה"ח שמואל סטראל ומשפ' שיחיו

שאינו צדיק¹⁷,

בכל זאת, שייכת הוראה זאת לכל אחד מישראל, כפי שידוע הענין של "פתח" 18 – שלאחר שמישהו עמל על ענין מסויים והביאו לעולם, הוא פותח בכך צינור השפעה זה לאחרים, היכולים להגיע לדרגה זו בפחות עמל,

[ובמיוחד לאחר מתן תורה, ניתן להשיג עיניים שהאבות הגיעו אליהם על-ידי יגיעה עצומה, בעמל קטן הרבה יותר¹⁹].

ה. וזוהי ההוראה מתשובת ה"צמח צדק" גם לגבי חינוך קטנים:

לאחר שמעוררים אצל הילד את התשוקה הנפלאה שה' יתגלה אליו, צריך להסביר לו, שניתן להגיע לכך באמצעות החלטה, שיהודי צריך תמיד "למול" את עצמו, להסיר את העלם העולם.

כלומר, צריך לחנך את הילד שלא להבהל מהסתר העולם, שלא להבהל מדברי האנשים, דברי ה"עולם", אלא לשים לב רק לרצון התורה. והחלטה זו תהא חזקה אצלו כל-כך, עד אשר "גם כי יזקין לא יסור ממנה"²⁰ – גם כאשר יגיע לדרגות נעלות ביותר בעבודת ה', יזכור, שעליו "למול" את עצמו.

וכך אפשרי גם בקטנותו הענין של "וירא אליו ה'", והוא יאיר את סביבתו, באופן של "והי' ה' לך לאור עולם"²¹.

*

לפרוץ את הגבלות הטבע של הילד היהודי, ולהרגילו לרצות רוחניות, עד כדי החדרת רגש עמוק זה בליבו, של תשוקה עצומה להתגלות ה' אליו.

וכאשר אין ילד יהודי מצטער על אי התגלות ה' אליו, הרי זה משום שמחנכו אינו מדבר אליו בענין זה בדברים היוצאים מן הלב, ולא בגלל מגבלותיו שלו.

ד. כשם שההוראה הנלמדת משאלתו של הרבי נ"ע ומבכיתו מכוונת לכל ילד יהודי, כדלעיל, כך גם מתאימה תשובת ה"צמח צדק" לחינוך כל ילד יהודי:

כוונת ה"צמח צדק" בתשובתו לא היתה שהקב"ה התגלה לאברהם אבינו בלבד, כי הוא החליט למול עצמו בהיותו בן תשעים ותשע שנים, ושאל אחרים אין הדבר אפשרי (שהרי אילו זאת היתה כוונתו הי' עונה בקיצור שאי אפשר להשתוות לאברהם אבינו¹⁴),

אלא, פירוש הדברים הוא, שכל אחד יכול להגיע לידי "וירא אליו ה'", על ידי החלטה שבכל מצב רוחני שבו הוא נמצא (ואפילו צדיק בן תשעים ותשע) עליו למול את עצמו. כלומר: צריך להשתדל להסיר את הכיסוי, ההעלם וההסתר בעולם¹⁵.

אמנם, אברהם הי' "צדיק בן תשעים ותשע שנים", שהיו לו "יומין שלמין"¹⁶ בעבודת ה', והחלטה שלו, שעליו למול את עצמו, היא חידוש גדול הרבה יותר מהחלטתו של מי

אה"ע סקנ"ו ס"ד. מג"א או"ח סקע"ג סק"א. שו"ע אדה"ז חאו"ח סו"ס קעט (ואף שהוא בענין של סכנה). וראה שד"ח (כרך א' ע' רי ואילך, כ"י ע' קצד). וש"ג) – שנשנתו הטבעיים. וראה לקו"ש ח"כ ע' 386 ואילך.

14) ובמכש"כ שאפילו למשה נאמר "במקום גדולים – אברהם – אל תעמוד" (דב"ר פ"ב, ז).

15) ראה בכ"ז לקו"ש ח"א [בלה"ק] ע' 23. ח"ה [בלה"ק] ע' 88. ח"ה ע' 321 ואילך.

16) זח"א רכ"ד, א. תו"א טז, א. עט, ב. וראה לקו"ש שבהערה הקודמת.

17) ראה לקו"ש [בלה"ק] ח"ה ע' 91. ח"ה ע' 323.

18) ראה לעיל הערה 12. וראה מאה שערים (ס"ע כח) – בענין של הבנה והשגה – שהה"מ הי' "נוהג כשנפלה לו איזה השגה הי' אומרה בפה אף שלא יבינו השומעים... בכדי להמשיך את ההשגה... בזה העולם ואזי... יוכל אחר... להשיגה".

19) ראה ד"ה אמרת ה' תרצ"ה פ"ג (בסה"מ קונטרסים ח"ב). וראה ד"ה זכור שם רפ"א.

20) משלי כב, ו.

21) ישעי' ס, יט.

1. באם לא התרחש מאורע הנ"ל עם הרבי נ"ע, לא ניתן הי' לדעת האם ניתן לפעול זאת אצל כל ילד יהודי; אולם לאחר שהתרחש מאורע הנ"ל – הרי הדבר ברור, שבכך הוא פתח את הצנור²² עבור כל ילד יהודי.

ובפרט לאחר שסיפרו את המאורע וציוו לפרסמו, שזו הרי הוראה לכלל ישראל (כנ"ל) – ומכיון שהוראה זו נתפרסמה בתפוצות ישראל, הרי היא בדוגמת "הגזירות והתקנות והמנהגות" ש"מצות עשה לשמוע להן, והעובר על כל אחד מהן עובר בלא תעשה"²³ – ובזה שמסרו לנו את ההוראה, נתנו גם את הנתנית כח והיכולת לבצע אותה, שהרי "צדיקים דומין לבוראן"²⁴ וכשם שהקב"ה אומר "איני מבקש לפי כחי אלא לפי כחן"²⁵, כך גם צדיקים, כאשר הם מוסרים הוראה, הם מוודאים שיהי' את הכח לבצעה.

ולכן, בשעה שרואים ילד יהודי שלא מפריע לו שהקב"ה אינו מתגלה אליו – זה לא מצד שהילד אינו שייך לכך, אלא זו ראי' שלא דיברו עמו מספיק בדברים היוצאים מן הלב, וכאשר ידברו (בדברים היוצאים מן הלב) עוד פעם ושוב, עד ל"הוכח תוכיח את עמיתך אפי' מאה פעמים" (ש"בני הגאון המחבר" קבעו ענין זה בסיום של ספר תניא)

– ומאחר שאת החיוב להוכיח "אפי' מאה פעמים" למדים מהפסוק "הוכיח תוכיח" שממנו גם לומדים את חובת ההוכחה בפעם הראשונה, מכך מובן, שהחיוב להוכיח בפעם המאה היא באותו תוקף כפי החיוב להוכיח בפעם הראשונה –

בודאי יגלו סוף-כל-סוף את האוצרות הגדולים הנמצאים בקרבו של הילד [כתורת הבעש"ט²⁶ עה"פ²⁷ כי תהיו אתם ארץ חפץ],

(26) היום יום י"ז אייר.

(27) מלאכי ג, יב.

(28) ב"ר פס"ז, ח. ועוד.

(29) ראה ב"ר פמ"ד, כב.

(30) אבות פ"ב מה.

(22) ראה לעיל הערות 12-13.

(23) רמב"ם ה' ממרים פ"א ה"ב.

(24) ב"ר פס"ז, ח.

(25) במדבר פ"ב, ג.

"יצורים פראיים" המאמינים שמחר יכול לבוא משיח...

[כ"ק אד"ש הפסיק בפנים שוחקות ואמר:] שמעתי מאחד, שכאשר כ"ק מו"ח אדמו"ר יצא ב"קול-קורא" אודות "לאלתר לתשובה לאלתר לגאולה", פגש האחד את חברו ושאלו: מי הם אלו ה"ליובאוויטשער"? [היות והי' זה ארבע שנים בלבד מאז שליובאוויטש הגיע לאמריקה, במילא הוא לא ידע מי הם] ענה לו השני: ליובאוויטש הם "יצורים פראיים" ("ווילדע ברואים"), המאמינים שמחר יכול לבוא משיח...

מחר ממש יכול לבוא משיח.

(תרגום חפשי משיחת י"ט כסלו ה'תשכ"ח - בלתי מוגה)

מי הם הליובאוויטשער'ס?

כאשר הרבי יצא בקריאה ד"לאלתר לגאולה", הי' זה בפרסום מאוד גדול, עד שכולם ידעו שה"ליובאוויטשער רבי" מדבר מאוד אודות משיח.

באותה תקופה נסעו שני יהודים ברכבת, ועברו בתחנה בה יורדים לביתו של הרבי. אמר האחד לחברו: פה גר ה"ליובאוויטשער רבי". שאלו החבר: מי הם הליובאוויטשער'ס? ענה לו היהודי בפשיטות: אלו הם היהודים שמאמינים במשיח!

(תרגום חפשי משיחת ש"פ מקץ התשי"ג - בלתי מוגה)

כשיהודי שומע "מקץ" הוא מתעורר: אהא! זה מרמז על קץ הגאולה!

מיד כשיהודי שומע בקריאת התורה את המלה "מקץ" – הוא מתעורר: אהא! זה מרמז על קץ הגלות, וקץ הימים וקץ הימין, קץ הגאולה!

לאחמ"כ כאשר הוא קורא ושומע את ההפטרה – "ראיתי והנה מנורת זהב כולה גו" – הוא שומע מיד שמדובר בנוגע לגאולה העתידה!

(קטע משיחת ש"פ מקץ, שבת חנוכה ה'תנש"א - מוגה)

תיכף לא יהי' צורך במשקפיים...

. . מכיון שהקב"ה עצמו נמצא בגלות, הרי זה טעם נוסף לכך, שהקב"ה ימלא את הבקשה שבקשנו ממנו זה-עתה בתפילת המנחה – "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח", שצמיחתו וביאתו ("זיין שפראצונג") של "דוד עבדך", משיח צדקנו, תהי' באופן ד"מהרה תצמיח", ועד שנזכה לכך תיכף ומיד ממש,

1. ויתרה מזו – [הדרך שלהם] זה ההיפך מדרכו של משה רבינו בעצמו:

מוצאים אנו אצל משה רבינו, אשר למרות שהי' הלמדן הגדול ביותר – "משה קבל תורה מסיני"¹² ו"כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ניתן למשה מסיני"¹³, אעפ"כ, בהיותו בהר ארבעים יום – עסק בתפלה, כמ"ש¹⁴ "ואתפלל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה גו' ואתפלל אל ה' גו'", כלומר, שהתפלל במשך ארבעים יום!

טוען הוא, שהדרך שלו היא לשבת וללמוד, ומה שיטנם ענינים שצריכים להצילם – אזי, כלשון הידוע, ע"י התורה יפעל בירור בדרך מלמעלה למטה¹⁵;

ומוסיף לטעון – שמעט אור, ועאכו"כ ריבוי אור, ישרוף את החושך, ובינתיים יתוספו עוד חידושים בתורה!

והרי זה דבר פלא ("א מאדנע זאך"): משה רבינו צריך להעמיד דורות של תורה, והוא יודע שהתורה בכל הדורות הבאים תלוי' בו, ובכל-זאת הוא מתעסק בתפלה!...

השמעתם פעם דבר כזה ("אזא מין מעשה")?

ואעפ"כ אומרים שמה התפלל, והיות שמדתו של משה היא מדת האמת¹⁶, אזי כשאומר שהתפלל – בודאי התפלל באמת!

ז. מכל זה מובן שצריכים להתפלל ולכוון את פירוש המלות בעת התפלה, וכאשר מתפללים ומכוונים את פירוש המלות – הרי זה צריך להיות לא רק על משך זמן התפלה, אלא על כל היום וכל החיים.

וכשם שבברכת "אתה חונן" הוא אינו מתכוון שיקויים רק בשעת התפלה, אלא כוונתו על כל היום וכל החיים, עד"ז בענינו, שכשאומרים "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח" צריכים לכוון את פירוש המלות על כל היום ולכל החיים, וכפי שהוא מיד ממשיך "לישועתך קוינו כל היום"¹⁷.

ובאם אינו מכוון זאת – הרי זה היפך מצות התפלה, היפך השולחן ערוך!

ומה שטוען שזו לא דרכו – אכן טענה זו היא ("ס'אזי גאָר") ההיפך מדרכם של כל דורות בני"י שהתנהגו ע"פ שו"ע: היפך דרכו של משה רבינו, עד גם היפך מדרכם של האבות שהיו לפני מתן תורה: היפך דרכו של יעקב אבינו, עד גם של יצחק ושל אברהם, ש"אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה הי'", ועד"ז יצחק, ועד"ז יעקב, וכן לאחר זה במשך כל הדורות, גם כשבני ישראל היו במצרים אזי "מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם כו"¹⁸.

[. .] ומחנוכה ונרות חנוכה מגיעים ל"נרות של ציון"¹⁹, ומחנוכה מלשון חינוך²⁰, מגיעים לחינוך דבית המקדש השלישי והנצחי, במהרה בימינו ממש.

(משיחת ש"פ מקץ, שבת חנוכה ה'תשמ"א - בלתי מוגה)

אין הכוונה שהבית-דין צריכים לעשות זאת מכיון שזה קשור עם אותם שלושה חברי בית-הדין, אלא מצד זה שהם באי-כחם של כל יהודי הקהילה, המדינה והעולם כולו, כלומר, שהחייב לחנכו מוטל על כל בני ישראל, אלא שהב"ד עושים זאת בתור באי כח כלל ישראל. אי לכך, כל זמן שישנו ילד יהודי אחד שב"ד עוד לא דאגו לחינוכו, מוטל החוב על כאו"א מישראל לדאוג שהילד יקבל חינוך כדבעי].

ומה שטוען שהוא עסוק עם ענינים אחרים (שלפי דעתו נחוצים יותר) שלכן אין לו זמן להתעסק עם חינוך – הרי זו שאלה שעליו לשאול רב, ואסור לו לסמוך על עצמו מכיון שהוא מיוחד, ובמילא אינו יכול לפסוק בעצמו בשאלה זו, אלא עליו לשאול אצל רב.

ובאם אין לו רב לשאלו, הנה כל ספיקא לחומרא, שהרי מדובר בפיקוח נפשות שאזי יש להחמיר גם על ספק וספק ספיקא וכו'.

ח. כשם שכל עניני עבודת ה' צריכים להיות בשמחה – מובן, שגם ענין החינוך צריך להעשות מתוך שמחה, וכאשר יעשה כן הרי "שמחה פורצת גדר"³¹ – זה יפרוץ את כל הגדרים וכו' שמפריעים לחינוך.

לכל לראש זה יפרוץ את הגדרים הפרטיים שמצד הטבע וההרגל שלו, שהרי ישנם כאלה שאינם פועלים בענין החינוך מצד זה שכבר למעלה מחמישים שנה הוא הרגיל את עצמו להסתגר בד' אמותיו ולא לפעול עם יהודי אחר – הנה השמחה תפרוץ את גדר הטבע וההרגל שלו, שיהי' ה"לך לך מארצך ממולדתך ומבית אביך"³², "מארצך" – מהרצונות שלך, "וממולדתך" – מהרגילות שלך³³, ולאחמ"כ זה יפרוץ את הגדרים שמסביבו שמונעים בעדו את הגישה לילדים אלו,

וכאשר הוא יפרוץ את הגדרים הפרטיים ואת הגדרים שמסביבו – הנה בנוגע לילדים גופא, אין שום גדרים (שאותם צריך לפרוץ), שהרי הם "הבל שאין בו חטא"³⁴, וכאמור לעיל שמצד הילדים, עומדים הם בכזה מצב, ש(אם) המחנך רק יפרוץ את הגדרים שלו וידבר עמם בדברים היוצאים מן הלב) ניתן להביא אותם לכזו דרגא, שיהי' נוגע להם מדוע הקב"ה אינו מתגלה אליהם באותו אופן בו הוא התגלה לאברהם אבינו.

ט. וכאן ישנה הוראה נפלאה נוספת מהסיפור הנ"ל: הרבי נ"ע על-ידי הבכי שלו (ע"כ שהקב"ה לא מתגלה אליו כשם שהתגלה לאברהם אבינו) בימי ילדותו, גילה את המענה ואת התורה של הצ"צ, וגם פעל (ע"י בכיתו) שלאחר מכן זו נהייתה הוראה לדורות.

וזוהי הוראה בנוגע לכל ילד יהודי, שבנוסף לכך שניתן לפעול אצלו שהענין של אלוקות יגע לו כל כך חזק עד כדי פריצה בבכי – הנה נוסף לזה: עי"ז פועלים גם ענין שנוגע לכל הדורות, עד שע"ז גם מביאים את הגאולה.

כי בכוחו של ילד יהודי להכריע את כל העולם כולו³⁵, עד להביא את הגאולה; כמוכן ממאזל³⁶ "אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף", שמכך רואים, שכאשר נוסף ילד יהודי אחד – הגם שהוא אינו שייך לשום ענין מכיון שזה עתה נולד – יש כבר בכוחו להכריע את כל העולם ולהביא את הגאולה!

עאכו"כ כאשר מתוסף לזה ענין החינוך – שע"ז מעמידים את "צבאות הוי'" שיוצאים מהגלות, "בערינו ובקנינו גו' בבנינו ובבנותנו"³⁷, עד ש"קהל גדול ישובו הנה"³⁸, ע"י משיח צדקנו, בקרוב ממש.

(12) אבות רפ"א.

(17) ראה לקו"ש ח"כ ע' 458 ס"ו.

(13) ראה לקו"ש ח"ט ע' 252 הע' 20-21.

(18) יומא כח, ב.

(14) עקב ט, כה. וראה ברכות לד, א.

(19) יל"ש ר"פ בהעלותך. וראה לקו"ש ח"כ ע' 464 הע' 48.

(15) ראה ד"ה ת"ד תרנ"ט (סה"מ תרנ"ט ע' קסב ואילך).

(20) תו"א וישב כט, ד.

(16) ראה סנהדרין קיא, סע"א.

(31) ראה בארוכה סה"מ תרנ"ז ס"ע רכג ואילך.

(32) ר' פ' לך.

(33) ראה תורה אור פ' לך יא, א. תורת חיים שם

ובכמה מקומות.

(34) שבת קיט, סע"ב. זח"ב רנה, ב.

(35) ראה רמב"ם הל' תשובה פ"ג ה"ד.

(36) יבמות סב, סע"א.

(37) בא י, ט.

(38) דימ"ל לא, ז.

טוענים שמחיאית כף זו עבודה לנשים ולילדים...

תרגום חפשי ללשון הקודש - בעריכת מערכת "יחי המלך"

א. כאשר מביטים על אלו המנגנים בהתוועדות ואף מוחאים כף ביום השבת, רואים שפניהם עצובות מכיון שהם עושים עבודת פרך, הכריחו אותם ב"מלאכת נשים לאנשים"¹... וכאשר מביטים עליהם נעשה מצב רוח עצוב ("קאלעמוטנע").

הם טוענים שמחיאית כף זו עבודה לנשים ולילדים, הם (הילדים) צריכים לשיר שחפצים במשיח "נאו" ולא רוצים לחכות וכו'; אבל הוא יכול להתעמק ולחשוב במהותו של משיח, "ישכיל עבדי". יום ונשא וגבה מאוד², דרגות נעלות!...

ובפרט ע"פ תורת הבעש"ט³, שבמקום שמחשבתו של אדם שם הוא נמצא, אזי בשעה שמחשבתו עסוקה במעלת המשיח, הוא נמצא "שם" במעלת המשיח! ומדוע עליו לשיר?! אך כיון שאסור "לפרוש מן הצבור"⁴, ועליו לצאת ידי-חובה כלפי נכדו... אזי "מדביק" הוא ("רירט ער צו") יד ליד.

ב. עד"ז הוא נוהג בכל הענינים שרבותינו נשיאינו תובעים:

כשמגיע להפצת המעיינות חוצה, הוא יוצא ומושיט (יד רק עם) אצבע אחת, ועד"ז הוא גם נותן מתן יד (לא רק מן השפה ולחוץ, אלא גם) מן היד ולחוץ!...

אמנם למקבל אין נפקא-מינה כלל האם הוא נותן זאת בחיות, בעצלתים ("פארשלאפענערהייט"), או משום שממש הכריחו אותו, שזהו לימוד זכות הכי גדול עליו... ויתירה מזו: אפי' כשהוא מאבד סלע, ומוצא אותו אחד העוסק בהפצת המעיינות חוצה, אזי מובא בספרי⁵ שכאשר אחד מאבד סלע ועני מוצאו - הרי הוא (המאבד) מקיים בזה מצות נתינת צדקה.

ויתירה מזו, אפי' אם הוא מצטער על הכסף האבוד [ואדרבה - ע"פ תורה עליו להצטער ע"כ, כי "התורה חסה על ממנום של ישראל"⁶, והרי הוא לא יודע למי יגיע הכסף, ואף אם יודע - עדיין עליו להצטער, כי ה' יכול לתת זאת לצדקה עם כוונה נעלית, עם רצון ותענוג וכו'] אעפ"כ, הוא מקיים בזה מצות צדקה, כפי שאומר בספרי, משום שהמקבל קיבל זאת. - אבל אצלו הרי חסרה החיות בהנתינה, מכיון שנתן זאת בשעה שנפשו האלוקית ישנה (אמנם מאחר שגם הנפש השני' ישנה, "הצליחו" להתרים אותו...),

אבל הרי תובעים שיתן ברצון ובכוונה, ובכל כוחותיו הפנימיים.

ג. כמו-כן בענין הנגינה ומחיאית-כף:

זו אכן מסירות נפש גדולה ("א געוואלדיקע") למחוא כף בשבת - שהרי המנגדים טוענים שיש שקלא-וטריא באחרונים⁷ האם מותר למחוא-כף בשבת, ואם-כן הוא מסכן בזה את מעמדו ומצבו בתור מהדר במצוות, ומוחא כפיים בשבת... - אך אעפ"כ אל לו להסתפק בזה, אלא עליו להגיע לדרגא נעלית יותר במסירות נפש.

וכפי שזה בענין קריאת התורה בימי החנוכה, שביום הראשון הנשיא המקריב הוא נחשון בן עמינדב, אשר היתה לו המסירות נפש לקפוץ לים⁸, שע"ז נבקע הים; אבל לאחמ"כ ביום הרביעי, כאשר הנשיא המקריב ה' ראובן - צריכה להתווסף דרגא נעלית יותר במס"נ.

ד. ובדקות יותר (בשבת יש לדבר בזכותם של ישראל):

הרי "שינה בשבת תענוג"⁹, ולכן יש הישנים בהתוועדות... וכך גם בשאר הענינים: ישנים בשעת התפלה, ישנים בשעת הלימוד, ועד"ז ישנים בסעודה; ובקריאת התורה הם עולים לתורה וישנים בשעת עשיית הברכות!...

והגם שהם מקיימים את מצות תפילה, על' לתורה, אכילה וכו' - אבל עושים זאת מתוך שינה ("שלאפנדיקערהייט"), שהרי "שינה בשבת תענוג"!

ע"כ אומרים להם, שבשבת יש בחי' "עתיק" שענינה תענוג ובה "עינא פקיא דלא נים"¹⁰, כלומר, כל ענין השינה אינו שייך בה ונעלה ממנה לגמרי.

זו אכן לא הדרך שלהם, זו הדרך של השו"ע!

ה. והנה, כל ענינים אלו צריכים להיות בחיות. ובפרט עתה כשרוצים את משיח, שמשיח הוא המבוקש של החלל הימני.

אבל החלל השמאלי מתלבש ב"מעיל ארוך" ואומר: זו לא הדרך שלנו! אין דרכנו להכריח את הקב"ה למהר את משיח, אלא צריכים ללמוד תורה ולקיים מצות, ולהסתמך על היושר של הקב"ה, שבודאי יביא את משיח בזמן המתאים.

- זו אכן לא הדרך שלהם, זו הדרך של השולחן ערוך, של כנסת הגדולה, ושל כל יהודי המתפלל עם פירוש המלות!!

ישנו פס"ד מפורש בשולחן ערוך¹¹ שבשעת התפילה צריכים לכוון את פירוש המלות, ואפי' כשיש לו קושיא ברמב"ם שעליו לתרצה, בכל זאת הוא צריך לכוון את פירוש המלות!

הבית יוסף ה' גם למדן, ולמדן גדול יותר ממנו - היו שאלות שתירצם תוך יום אחד, היו ענינים שתוך יומיים, והיו גם ענינים שהשאיר בצריך-עיון -

אעפ"כ בנוגע לתפלה הוא כתב פס"ד ברור בשו"ע שצריכים לכוון את פירוש המלות!

(7) ראה לקו"ש ח"א ע' 230 ובהנסמן שם בהע' 32. (יעקב) אחרי סעודת שבת.

(8) ראה סוטה לז, א. מכילתא עה"פ בשלח יד, כב. (10) זח"ג קט, ב. וראה תו"א הוספות קיז, א. ובכ"מ. במדב"ר פי"ג, ז.

(11) או"ח רסצ"ח. שם רסק"א.

(9) י"ל עה"פ ואתחנן ד, יט. סידור האריז"ל (קול)

(4) אבות פ"ב מ"ד.

(5) עה"פ תצא כד, יט. וראה לקו"ש ח"ט עמ' 203 בהערות שם.

(6) ר"ה כז, א.

(1) סוטה יא, רע"ב.

(2) ישע' נב, יג.

(3) כש"ט הוספות אות לח. ובהנסמן שם בהערה.